

ACC. N:R M. 14586: 1-18.

Landskap: Småland Upptecknare: C. Th. Peterson, Sjungsjö
Härad: Konga Berättare: " " " "
Socken: Ljunden Berättarens yrke: lantbrukare
Uppteckningsår: 1956-1958 Född år 1896 i Ljunden

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Kvinnor och kvinnligt. s. 1-18.

LUF 99

Här i bygden och man nästan säga i hela häradet har kvarnarne drivit med vattenkraft från vattenfallen vid de talrika större och mindre åarne. Här i Tjugosjö har det drivits kvarnrörelse sin urminnes tid. Byn egde gemensamt 2 skvator och en hjulkvarn, men skvaltän var ur bruk sedan vid laga skiftet 1847 men kvarnen drives ännu sedan 1920 med turbinen. Om åldern på dessa kvarnar får man en föreställning genom följande Utslag: Alten stund, sedan syn in Loco d. 31 Augusti 1757, vor den anstald, öfver den kvarnförändring som åboerne på Wadstena Krigsmanshus skatte frälsehemmanet Tjugosjö ärnar giöra, av henne till 2 ^{ne} hjul eller bröstqvarnar: Lofl. Konga härads Tings rätt d. 23 påföljande November, sedan skiedde Protester vordan undanrögde, för sin del bifallit, att i stället för 2 ^{ne} fugote qvarnar en hjulkvarn må uppbyggas och den tredje förbliva en fota, som den förr varit; och af 1698 års Kongl. Qvarn Commissions Protocoll befinnes det Tjugosjö då blifvit skatt lagd för trenne fufote qvarnar till 2 skieppor Tull afgift; Så emedan inga besvär öfver denna tillärnade qvarnbyggnad, hos mig inkommit; Ty pröfvar jag, lika som lofl. Tingsrätten skiäligt tillåta Tjugosjö åboar, att få förvandla 2 ^{ne} Squalt eller fufota qvarnar till en hjul eller bröstqvarn, och låta den tredje förblifva fufota; dock kommer denna hjulkvarn så snart den blifver färdig att skattläggas, ifall den högre ränta kon tåla. Wexi. den 26 September 1759.

C. A. Von Psilander

Tjugosjö Östersjö är vattendelare och var mera så fordom. Vid högt vattenstånd rinner vattnet dels till Lyckebyån, men det mesta vattnet rinner åt Ronnebyån, som går i sockengräns vester ut. Öster ut låg Ålebäcksås Griseboda och Gåsemåla qvarnar nu borta och två, hjulkvarnar nu en anlagd och driven med turbin. Alla de nämnda inom socknen samt ytterligare en vid Ronnebyån borta sedan 1840 Skvaltkvarnar ha funnit i en bäck kallad kvarnbäcken där tre kvarnar funnos kvar / kvarnbyggnad-erna / till 1890 .

Namnen voro Slätthults södregårdskvarn Skruv By kvarn och Fållans kvarn. Har personligen med hjälp av intreserade rullat upp kvarnstenar och noga utforskat de dammar och damfesten som funnits och som på en del ställen ännu kunna iakttagas. Dammarna äro stensatta, rätt låga och ha ofta rätt lång utsträckning och se ut som teckning här bredvid. Sådana "kvarnstånd" så kallas dessa skvaltkvarnar; domstolspapper från 1600 talet har det funnits vid en bäck som rinner från Sävsjön ner i vår Östersjö och dammarne äro ännu synliga. Vid Gåsemåla förut här nämnda kvarn drevs kvarn och såg med en vertiklat drivhjul, rättare sagt hjulstock, som var försedd med 4 grova tappar eller kanske skovlar. Jag har talat med tvenne personer som sett denna kvarn och såg - ramsåg med ett blad - i arbete, den ene av dem som arbetare vid kvarn och såg. I min barndom såg jag när mjölnaren, egaren fördjupade kanalen och bygde vattenhjul, men denna kvarn brann ned för 15 år sedan och fallen i Gåsemåla och

3-

4-

Griseboda äro nu utgrävda för saneringen av Skruv samhälle. Ännu en skvalta i Griseboda vid en bäck som huvudsakligen inte hade annan tillförsel än regnvatten. En gammal kvinna född i början på 1800 t. har omtalat att hon mindes denna kvarn. Hjulkvarnarna här i bygden kunde väl se ut ungefär som denna kvarn belägen vid avrinnigen från vestersjön mot Ronnebyån till 2 1/2 kilometer från Tjugosjö. Wärdering och beskrivningen är från 1866 då kvarnen utlöstes av ett torrlägningsföretag. Inventarier, En jernkédja 4 kr en slägga 2 kr ett kiljern 1 kilbössa 12 hackor 9 kr 1 vågbalans med 8 skålpunds v. 32 kr. Tullkista med lås, 1 fot 1 skäppa 1 stop en kappe 7 vanl. jernspett 2.25 summa 54.25. Fastigheten Qvarnhuset spändt, 13 1/2 fot bredt, 21 fot långt och 11 fot långt och 11 fot högt, bröstfall, 10 spant. Huset gammalt, knutarna med eller mindre bristfällige, takett af näfver och torf tarfvar ombyggnad, väggarna skarfvade, brädfodringen försvarlig, golfuen öfver och under bristfällige. Huset värderas till 60 kr. Ovanstolen 41:67 Gjutgods, hjul, hjulstången, lampa, segel 80 kr. Källehjul, hjulstock med ringar och nålar 45 kr. Öfversten 7 1/2 tum tjock, understen 8 tum med jerngjordar: skrufvar 70 kr. Bro öfver damm 30 kr.

Dammen eller rännan 3. pälningar vid vattenhjulet 1.50. Qvarnstugan 26 fot lång, 15 fot bred och 10 fot hög, i gott yttre skick 150 kr. Ladugården i förfallet skick 10 kr. Hålldammen vid sjön 41 famnar eller 246 fot 100 kr. Qvarnens årliga afkastning 9 tunor,

därifrån afgår till mjölnaren 3 tunnor, till Qvarnens underhåll 3 tunnor med skatter 3 1/2 6 1/2 Behållning 2 1/2 tunna a tio riksdaler, som förvandlas till kapital 416.67 1007.84 med förhöjning af 50 % 503.92 vartill läggas inventariernes värde 54.25 summa i lösen 1566.01. Jag måste betona att denna kvarn var bland de mindre. Tjugosjö kvarn var och är fortfarande trots ändrade förhållande en stor kvarn, med stort mäldlag, trots ny elektrisk kvarn vid socknens tätort Skriv. Tjugosjö kvarn spolierades för 4 år sedan vid en häftig brand, men byggdes upp igen omedelbart. Kvarnen förr i byns ego efter hemmanstal och Undertecknad egde en fjerdedel Betalningen vid förmalning uttogs genom tull. Mjölnaren hade en 1/4 av tullen. Både egaren och mjölnaren hade god förtjänst. Under första världskriget då det blev beslag på spannmålen utogs förmalningslönen i kontanta pengar. Egarne hyrde sedan ut kvarnen till mjölnaren och senare ansåg man det lämpligare att sälja denna till honom. Krossen var troligen en mycket gammal uppfinning, ty korngrynsgröt har varit en gammal maträtt hos allmogen i gammal tid, kanske i de högre stånden också. Redan som 7 årig fick jag gå med till vår mjölnare året runt och be honom krossa malt. På en vägg tre a fyra trappsteg högt var krossen anbragt och i ett kar tömdes maltet. Där i skruven tror jag karet kallades fick jag sjelv med käpp påskynda maltets pasag ner i krossen en mycket liten men effektiv tingest som knastrade behagligt tyckte jag och som maltet

luktade väl och smakade sött, tuggade vi pojkar gemna denna produkt under det krossen gjorde sitt arbete. I gårdarna ute i byn krossades maltet ännu vid denna tid på handkvarnen. Här en skildring af huru det tillgick i gammal tid då en kund till vår kvarn i gammal tid och programmet under förmalningen. Kunden är långväga ifrån och har ett stort lass och han skall vänta av. Mjölaren har kanske brådt med något i kvarnen ty två par stenar skalare och kross snurra på var sitt speciella sätt, men han tar en titt i dörren och nickar åt den nykomne och efter att sett till allt går som det skall går han ut till "mältebongen" som hunnit sätta in hästen. De hälsa och skaka hand. Mjölaren nyper i säckarne och känner efter vad slags säd det är, brödsäd eller till djurföda. Raskt bär mjölaren, som är ung stark in säckarne och sätter brödsäden vid skalstenen och de andra vid de andra vid de stenar där fodermjölet mäles. Han lyssnar ett tag, ett mycket ljud från en kvarnarme gör att han abryter inbärningen en knapp minut och gör något behövt tempo och så avslutar han hast inbärningen. Han rådgör med kunden om förmalningen under det han med en van knyck lätt sätter upp en tung säck på kvarnkaret. Det är så gott som tomt i skruven och han släpper ner skon en smula och

Enligt utdrag ur jordeboken gjorda av doktor P. G. Wejde funnos i Ljuder 1646 följande kvarnar:

Joen i Sibbamahlå	1	kvarn	ränta perm.	2 öre
Per i Moesshult	1	"	" "	2 "
Måns i Mosshultsmåla	1	"	" "	1 "
Nils i Skrämbohut	1	"	" "	1 "
Peder i Skruff	1	"	" "	1 "
Karl Griseboda	1	"	" "	1 "
öde 1646 - 1647	Jon	i Wedamåhla	1	kvarn

Inte mer än Wedamåla kvarn fanns kvar av dessa fram till den tid jag minnes, men då lades den ner oaktat det var god vattentillgång och låg vid Ronnebyån som rinner genom Ljuder vid västra gränsen. Alla de andra har jag märkvärdigt nog alldrig hört talas om eller kan lokalisera. Tjugosjö kvarn egd av bymännen efter hemmanstal har av föregångarna i byn, enl. funna handl. ansetts tillkommen under Karl den 11 tid och egde vissa privilegier, men jag har senare i ett arkiv sett ett syneinstrument från 1815 där egaren till Lessebo Bruks skattlagda kvarn påstod, att åboarne i Tjugosjö obehörigen för malt säd åt vem som helst. De hade enligt denna skrivelse inte rätt enligt tidens näringsförordning, att förmåla mera än sin egen spanmål. Huru som helst blev denna kvarn, som ombyggdes med nytt vatten-

hjul och hjulaxel då jag var 9 år gammal, socknens största kvarn, med det största mädlaget. Byggmästaren hette Pohl och var en i länet mycket betrodd kvarnbyggare. Enda felet med kvarnen var att det för litet nederbördsområde d.v.s. för lite vatten vissa tider, men mera därom längre fram. Fallet var och är ännu 8 meter högt, överfallshjul, som termen lyder. Skvaltorna inom socknen har varit legio, ty de voro många. Jag börjar med skvaltån vid samma vattendrag från Tjugosjö östersjö ner till Tjugosjö westersjö en bäck cirka tvåhundra lång. Fallet där skvaltån legat låg några meter från Westersjön och fallhöjden var en meter. I ett protokoll från Laga skiftet 1834 § 19 angående "Taxeringen och Beredningen för skiftet heter det; äfvensom afdrages från stora quarnen 2 alnars bred väg längs qvarnbäcken ned till qvarnsqvaltån, samt 12 alnars tomt i fyrkant, i händelse öfverbyggnad där skulle inträffa". Som jag, som barn alldrig hört omtalats, att det funnits en skvalta vid detta lilla vattenfall, där vi nästan dagligen gick och fiskade, måste tyda på att den varit borta sedan långlig tid. Wad en skvalta hade för uppgift i vår lilla by, där man hade en större kvarn kan jag ej förstå. Sannolikt har man haft riktig mani en tid, att bygga sådana och mala, den ytterst ringa säd man förfogade över sjelv. Kvarnbäcken i socknens östra del, fem kilometer lång, förr mycket vattenförande, vid vars många vattenfall, man under vikingatiden, drivit den tidens masugnar i stor skala, enligt vad man kunnat utröna.

10.

Där anlades sedan skvaltor och kanske hjulkvarnar. Den sista av dem stod i sitt gamla skick, ehuru ingen malde där, tills 1895, då kvarnhuset, av urgammalt kärnfurutimmer revs och apterades till bro över kvarnbäcken. Ingen, även om det stod en gammal skvalta på hans ega intresserade sig för, om denna stod kvar eller ruttnader. Okynniga pojkar slog sönder kvarnstenarna och vad annat som kunde vara kvar. Ett par stenar har jag kunnat rädda. Den första kvarndam jag såg, visade far mig, när jag var sjuårig. Skvaltån låg intill våra egor, en och halv kilometer från hemmet. Vattnet kom från avrinningen från en sjö och vattnet passerade genom fars odling, och rann sedan ner i Tjugosjö Östersjö. Jag blev så förälskad i den lilla dammen. Där kvarnhuset stått var det djupare vatten och vi fångade smågäddor, för det var en så rolig lek. Dammens armar voro låga, stensatta och jordbelagda vid yttersiderna och cirka trettio meter i längd. Dammen hade kunnat dämna upp rätt mycket vatten. Teckningen här nedan utvisar huru den vackra dammen var bygd. Den låg vid kanten av ett då mycket sankt slätterkärr Nu, detta var 1883, var kärret odlat och torlagt av min far och fallet var utgrävt. Ännu besöker jag platsen.

En skvalta var enkelt men genialiskt bygd och den eller de hade en bäck med fall, bygde också en sådan. De voro gemensamma för alla åboarne i en by. War det en större kvarn hade man denna gemensamt. Även, efter laga skiftet, delade omkostnaden och inkomster efter

hemmansdelens storlek. Skvaltans hela maskineri var en stock, som hade en jernnål i vardera änden. Stocken ställdes i ett stenlager lite vid sidan i bäcken, där vattnet, från den sammanträngda dammen leddes så, att det föll på i stocken instämnda, ungefär 32 centimeter breda snedställda brädlappar, fyra st. skulle jag tro. Dessa var alltså något som liknade wattenhjulets skovlar. Stockens övra nål gick i ett lager i kvarnhuset. Givitvis var löpstenen monterad på stocken. Kvarnkaret och rustareanordningen som på hjulkvarnen. När säden slagits på sattes skvaltans igång och mycket enkla, men genialiska anordningar slog från under förmalningen, när vattnet sjönk i dammen och till när detta åter steg. Kvarnegaren mjölnaren, gick hem, eller till annat arbete och visste mycket väl när det var tid att komma igen. Brukligt, säges ha varit att klövja eller bära säden till skvaltans, innan mörkret kom och sätta igång maskineriet och gå efter mälden nästa morgon. Att stanna ensam om natten i djupa skogen var ju inte rådligt, för allt otygs skull. Sådant höll till, inte minst i vattendragen. Skvaltans säges ha arabiskt ursprung. Likt alla gårdägare i vår by, fordom övertog någon från mansidan, eller på kvinnosidan, där manlig arwinge skanades, gården och kvarndelen. Så har gorts enligt handlingarne från 1600 t och kanske ännu längre tillbaka. I början på 1900 t voro vi några st. nytillträdande och vi ville ha bort det stora och åldrande wattenhjulet. Så skedde och Storbyggm. Johansson från Körrö stora kvarnstånd, för att taläsi

Utskrift

13.

gammal stil, blev, byggherre. Hjulet ersattes med turbiner och bygget misslyckades. Kanske jag skall nämna att de äldre delegarne, som motsatt sig ändringen, "fingo vatten på" sin kvarn", som ett gammalt ordspråk lyder, men vi byggde om igen, efter något år och det gamla kvarnhjulet kom till heders igen. Men trots protesten från de äldre köpte vi den traktens första reservkraft, en Bergsunds fotogenmotor 1910. Sedan blev Tjugosjö kvarn under en energisk fackmans ledning (den nye mjölnaren) bygdens största kvarn, dit långväga kunder under torrår vände sig med sin mald. Inne i tjugotalet fick vi eldraft. 1933 hade utvecklingen gått så långt att vi ansåg det bäst att sälja kvarnen till den nye mjölnare vi anställt. Den gamla sikten vi satt in 1906 var omodärn. Det fodrades nytt i mångt och mycket, valsverk och modärna maskiner och det var bäst att en enskild tog vid. Allt blev modernt, men brann ner 1947 men byggdes genast om. Byggmästaren denna gång var en ung byggmästare, även den från Ingelstad i Torsås. Namnet är Harry Skoglund Ingelstad. Nu 1958 har mjölnaren ej sin kvarn igång mer än två dagar i veckan. I stället driver han en stor sågverksrörelse. En av hans f.d. drängar, nu skogshuggare, med en dagsförtjenst på 50 kr om dagen, maler nu motvilligt två dagar i veckan så Tjugosjö gamla berömda kvarn står ej helt stilla, med alla sina moderna maskiner, däribland, betningsmaskin, klövernötningsmaskin o.s.v. borde den vara i gång. Tiderna ändras snabbt i våra dagar. Då Tjugosjö kvarn på 1870- 90 talet stod

Skrift

14.

15.

stilla på grund av vattenbrist, måste även Tjugosjö åboar liksom andra, mala hos Lessebo A. B. där en kvarn om tre par stenar och skalverk gick dygnet om under den brådslande säsongen, som inträffade före julen. Det är en stilig kvarnbyggnad i tre plan helt i granit och som nu efter skiftande öden, under nära ett halvt sekel vilar sig. Byggherren sjelv, var finansgeniet medicine doktorn fältläkare under finska kriget i början på 1800 t. Johan Lorentz Aschan, bergsråd och död 1850. Hans förmögenhet var sagolik och han blev en sagofigur härstädes. Hade förmögenheten kunnat hållas samman till nu, hade den inte stannat vid milliarden. Kvarnbygget, ombyggt 1840 får väl stå, hoppas man genom kommande sekler. Tjugosjö mjölnare hade en fjerdedel av tullen fri bostad, bete till en ko och vedbrann och fria rotfrukter, samt vinterfoder. En del av kornet skalades hårdare och maldes mycket finare. Denna produkt kallades "sletmjöl" av vilket bakades de med rätta berömda kringlorna. När mjölnaren fått besked kom mjölnaredrängen och bar in lasset och husbonden kanske fick gå ut och ta emot en ny kund. Vår gamle mjölnare som vi unga bönder övertog på samma gång som vi blevo bönder, var tystlåten och lite tunghörd. Han log vänligt och låtsade att han hörde, men visste av gammalt vad det skulle bliva av varan. När kunden, om han ej fick vänta av, frågade: När får jag malet svarade han alldrig annat än efter helgdagarna. Det var en fin gammal man och fackman. Hans dräng en munter fyr, höll låda så mycket

Omskrift

16

mer. Glömde alldrig fråga om han fick bli måg om kunder hade flickor. Wid Lyckebyåns kvarnar var det stor konkurens på grund av att dessa jag uppräknat lågo så nära varandra. En av våra mjölnare, en av våra bästa, berättade huru väl man visste ta emot kunderna, bjuda på kaffe, väl också på starkare saker. Mjölnaren sjelv gick ut och mötte "möllebonden". Hörde sig för huru det stod till med hälsan och diverse annat ~~sem~~-språk. Nöp i säckarne och konstaterade vad det var för spannmål. Tog instruktioner vad det skulle bliva av råg och korn. Somlig råg, den finare rågen som pressats ut redan vid inkörningen skulle bliva sammanmalen, lite sämre råg "näbbas" på "skalen", och malas naturligtvis. Kornet skalades till bakmjöl och blandades av husmor till hälften med rågmjöl. En enda kvarn helt eldriven, står nu för förmalningen av spannmål för Ljuder och delvis för närliggande delar av andra socknar. Tror nästan att denna ej är överhopad med arbete utan mjölnarens mästa arbete torde vara att distrubera foder och gödselvaror för Blekinge och Kronobergs Läns Lantmannaförbund. Kvarnarne vid Lyckebyån i Öster och Ronnebyån i Wester alla ej stort mer - halv a en mil från Tjugosjö är borta. (Stampen (benstamp och kvarn) och Sjökvärn vid Lyckebyån, Öljeholm, Öljemåla, Kvarnagården, Bro och Kärrö vid Lyckebyån alla stora kvarnar äro borta. Har personligen varit vid alla utom två, då de voro i full gång.

Utskrift

17

-18-